

El projecte “Ernst Bloch: Espai per a la Utopia” de Francesc Abad en el Museu de Granollers

Introducció al debat “Parèntesi” per Clàudia Kalász

A la societat actual, dominada per un neo-liberalisme global, aliè de qualsevol idea humanista, resulta cada vegada més difícil imaginar altres conceptes de convivència i pensar en la possibilitat d'un canvi substancial. El 99% aguanta la precarització de les condicions de treball i de la vida, tolera que, per només parlar d' Espanya, una de cada cinc persones viu en el llindar de la pobresa i que 1% acapara tota la riquesa. Els polítics s'han convertit en agents de l' economia financera i del pensament únic que ens vol fer creure que no hi ha alternatives.

En aquesta situació, Francesc Abad ha volgut indagar si el pensament transgressor – utòpic – té encara un espai a la nostra societat i si és possible imaginar-se un món millor. El seu projecte “Ernst Bloch: Espai per a la utopia” té com a referència un filòsof jueu-alemany del segle XX que es pot considerar un instruït enciclopedista del pensament utòpic i alhora un innovador del mateix pensament. Al final de la seva llarga trajectòria (Ludwigshafen 1885 – Tübingen 1977) va arribar a tenir una gran influència en el moviment del 68. La seva obra cabdal *El principi esperança* desplega les tendències utòpiques en tots els àmbits humans: a la història, la literatura, la música, l'art i a la vida quotidiana. Però alhora innova el concepte d'utopia com a quelcom fundat objectivament a la realitat i subjectivament a la consciència.

Cal remarcar que aquest projecte de Francesc Abad va contra corrent de la minsa recepció de l'obra d'Ernst Bloch a Espanya. La recepció és fragmentada, sovint fet des de la perspectiva teològica i gairebé sempre dins la torre de marfil acadèmica, tot i que *El principi esperança* va ser publicada en la versió castellana de Felipe González Vicén a l'any 1977 (Aguilar, Buenos Aires), just acabada la dictadura de Franco, a l'any de la mort d'Ernst Bloch. Ni tan sols la reedició de l'obra trenta anys després a l'editorial Trotta, cuidada per Francisco Serra Giménez, ha servit per incentivar un debat important en aquest país.

Gràcies a la iniciativa de Francesc Abad, reflexions a l'entorn de la filosofia d'Ernst Bloch i de l'actualitat del seu concepte d'utopia poden ser escoltades ara fora de l'àmbit universitari, dins d'un espai estètic, més accessible al públic.

Pel que fa un escepticisme fundat envers conceptes tòpics, Bloch mateix avisa: “Quan més grans les paraules més fàcilment serveixen com a amagatall de significats aliens” (P.H. , 614). El seu concepte d'esperança

mateix està exposat a aquest perill. Malauradament la paraula es presta a moltes trivialitzacions. Per prevenir malentesos, intentaré resumir uns idees bàsics de la filosofia d'Ernst Bloch, abans de presentar uns quants comentaris destacats de les entrevistes portades a la sala.

Dins el marc d'una interpretació marxista de la història, però crític envers un marxisme que es limita a analitzar les condicions econòmiques i objectives d'un canvi social com ara el desenvolupament de les forces productives, Bloch destaca la importància del factor subjectiu, és a dir la voluntat de la transgressió, que s'hauria d'ajuntar a les possibilitats objectives per tal d'aconseguir un canvi social. És per això que a la seva obra *El principi esperança* es centra en la teoria de la consciència anticipatòria i es pregunta com podem imaginar i pensar quelcom que encara no és. En conformitat amb un concepte de la realitat obert i evolutiu Bloch descriu els éssers humans com inacabats i empentats per un impuls de insatisfacció, primer de tot a un nivell existencial: "No tenim el que desitgem". Ens mouen afectes com la por i l'esperança, ambdós afectes d'expectativa. I sobre tot, som éssers que somien. Els somnis son l'escenari del nostre inconscient. A diferència de Sigmund Freud, Bloch sosté que el subconscient no alberga només records del passat sinó que tenim també un subconscient de les coses venidores i que podem somiar cap endavant. Podem somiar desperts. Els somnis diürns representen una font de fantasia utòpica en aquest sentit. Es manifesten en l'individu, però també a la història i cultura de la humanitat. Bloch aporta molts exemples de moviments socials, d'obres de ficció que descriuen un món utòpic, de programes polítics, d'obres artístics, literaris i musicals, de la ciència, de la medicina i d'innumerables anècdotes de la vida quotidiana. La tradició se li converteix en un immens magatzem de somnis d'una vida millor encara no satisfets.

Però el desig ha de transformar-se en voluntat determinada d'intervenir activament per realitzar allò desitjat. Perquè la utopia no quedi abstracte cal que intervingui la consciència anticipatòria que se'n adona de les possibilitats reals de portar endavant el que encara no és. Amb aquesta presa de consciència la utopia es defineix, esdevé utopia concreta i l'esperança corresponent és esperança alimentada del saber del potencial objectiu dins la realitat, vol dir, esperança concreta. Entès com a tal (esperança que hem d'aprendre i que ja no és l'afecte original) l'esperança és necessari per vèncer la por que fa que ens deixem humiliar. Segons Bloch, l'esperança conscient i concreta és imprescindible per mantenir la dignitat humana o, en altres paraules, "el caminar dret".

Bloch mateix diu que no hi ha res pitjor que l'“utopisteria” abstracta i l'esperança enganyosa, o sigui l'esperança interioritzada, l'esperança buida d'una vida millor en el més enllà o d'un destí superior que ens tuteli. Hem de cuidar-nos d'aquells que pengen el rètol “Futur” en la porta del bar nocturn que e realitat ens priva del futur. (P.H., 3)

Últimament sentim polítics dient que lo pitjor de la crisi ha passat i que hi ha indicis d'un petit creixement de l'economia espanyola. Aquesta mena d'optimisme propagandístic òbviament no te res que a veure amb el concepte de l'esperança transgressora, fundada en la consciència anticipatòria, que dona títol a l'obra més coneguda d' Ernst Bloch, *Das Prinzip Hoffnung* [El principi esperança]. Aquesta aspira a quelcom de nou, un canvi complet de les condicions donades. La utopia concreta es forma a base de la negació d' allò existent des d'el saber de les possibilitats reals de la seva superació.

Francesc Abad correspon amb el seu projecte a la necessitat urgent de reflexionar sobre la nostra capacitat d'enfrontar “la devastadora globalització que nega tot allò que ens fa humans, fins i tot ens pren els somnis”. Nosaltres estem veient cada dia la contradicció d'una acumulació de riquesa aclaparadora (beneficis dels bancs, diners malversats, sous mil·lenaris e indemnitzacions milionaris) i de l'augment de la pobresa de la població galopant (atur, desnonaments, retalls en prestacions socials). Non obstant això, les reaccions son puntuals, la resistència es manifesta minoritàriament i les classes reprimides semblen dominats per la por i la resignació. Les conseqüències son preocupants.

D'allí la pregunta: Què ens pot oferir la filosofia d'Ernst Bloch, després de la caiguda de les grans utopies socials? Quina actualitat té en el segle XXI? És necessari un pensament utòpic, és possible? Hem de despertar la fantasia utòpica per recuperar la dignitat de la resistència?

Aquestes preguntes es van fer a tretze pensadors, pensadores i persones del món de la cultura vinculats a la filosofia d'Ernst Bloch. Davant de la càmera varen sotmetre el pensament de Bloch a un escrutini crític i varen explicar quins aspectes els semblaven encara vigents.

De tot el projecte, en aquesta sala es presenta una petita mostra de quatre entrevistes i un fotoreportatge d'Adolf Alcañiz amb fotos de Helga Reidemeister que va ser amiga de Ernst i Karola Bloch així com de Rudi Dutschke, el portaveu dels estudiants del 68, al que Bloch va dir: “Tu ets el meu principi esperança”.

Avui volem debatre alguns aspectes del concepte d'utopia d'Ernst Bloch, ajudant-nos amb reflexions que exposen els entrevistats. En destacaré els

temes principals (sense voler excloure altres inquietuds del públic assistent):

- El paper de l'art en la fomentació del pensament utòpic – el concepte de la pre-aparició estètica (Vidal)
- El compromís anti-capitalista de l'art contemporani (Peran)
- El final de les grans utopies i què ens queda – Canvis socials-qui és el subjecte revolucionari? (Jarauta)
- La concepció del temps històric no lineal. La dialèctica entre recordar i anticipar, futur en el passat i passat en el futur, i la possible repercussió perillosa d'idees anacròniques en el present. (Dietschy)

Els vídeos

Presentaré un per un els blocs temàtics per poder debatre després de cada bloc les tesis que s'hi exposen.

- **1. Conversa amb Francesca Vidal (Koblenz-Landau),**

Professora de filosofia i retòrica a Landau i Koblenz, Presidenta de la Societat Ernst Bloch i editora de la revista anual "Bloch-Jahrbuch".

Parla entre d'altres coses del concepte de pre-aparició estètica d'un món feliç, un concepte central en la teoria de Bloch, i del paper de l'art. Segons Bloch, els éssers humans sempre han somiat "cap endavant", anticipant un món millor – més llibre, més ric, més harmònic. L'art és una manifestació d'aquest impuls, però no només importen les obres musicals, literaris i artístics consagrades. Bloch no comparteix gens la divisió d'art consagrat i art popular. Al contrari: el circ, els contes i les festes populars amb la seva alegria, el ball i el menjar son igualment fonts d'una experiència que transgredeix la realitat. Hi compta també l'experiència estètica d'un paisatge en el que pot aparèixer la utopia de la conciliació de naturalesa i humanitat. Per suposat, una prefiguració complerta d'un món feliç seria falsa, explica Francesca Vidal. Es tracta més aviat de l'aparició instantània d'una esperança, o en tot cas de crear la percepció d'un buit, d'adonar-se de que quelcom manca. Aquest "manca alguna cosa" vol dir que al nostre món hi ha buits que volem omplir, i això és la utopia al capdavant.

Francesca Vidal té la sensació que molta gent no aspira a un món millor. Creu que ja està vivint en el millor món possible. Si no hi ha la voluntat del canvi no hi ha res a fer. - Ens podríem preguntar què ha passat amb la

nostra capacitat de desitjar. És cert que ens falta la aspiració de canviar el món? Ens falten fonts dels que alimentar un somni social?

- **2. Conversa amb Martí Peran (Barcelona),**

Professor titular d' història de l'art a la Universitat de Barcelona i comissari d'exposicions.

Analitza la relació de l'art contemporani amb el pensament utòpic. Ell també valora en Bloch l'interès pels petits submóns individuals on hi ha potencia creativa i per les activitats lúdics com ara el circ. En el joc desenvolupem la nostra potencialitat o sigui la nostra llibertat com a subjectes. En aquesta direcció apunta l'art, "la construcció d'una subjectivitat lliure en temps real". La filosofia, en canvi, es mou en la dialèctica de passat i present per projectar una idea utòpica. L'art seria doncs un espai de resistència contra la "fàbrica de subjectivitat capitalista" que ven models de subjectivitat que podem comprar per comptes d'inventar-nos el nostre model. La utopia realitzada per l'art és: ser autor del seu propi model de subjectivitat. L'autèntic art té un compromís de no reconciliació amb cap condició donada de la realitat.

- **3. Conversa amb Francisco Jarauta (Murcia),**

Catedràtic de filosofia a la Universitat de Murcia i comissari d'exposicions

Destaca com Bloch evoca la història dels grans moviments revolucionaris i com fa veure que cada situació provoca una pregunta concreta y la decisió d'intervenir en el món. Ara per ara, les grans utopies s'han acabat. No aconseguim donar forma a les preguntes del nostre temps. També perquè els totalitarismes varen crear un cert escepticisme. És la època de les micro-utopies. Hem d'humanitzar el desert.

El paper de l'art consisteix en dir poèticament el que no es pot dir conceptualment. L'art té un compromís de l'art amb la possibilitat. Però l'art no pot construir la realitat.

- **4. Conversa amb Beat Dietschy (Berna),**

President de la fundació per projectes de desenvolupament „Brot für alle“ [Pa per a tots]. Anteriorment assistent d' Ernst Bloch a Tübingen.

Defineix els diferents aspectes del concepte clau de la filosofia d'història d'Ernst Bloch, que és el concepte de la no-contemporaneïtat.

“Podem dir que la no-contemporaneïtat és el destí del pensament utòpic, atès que no es manifestaria cap superació ni cap esperança si ja fóssim allà on volem anar. Aquest ‘no anar alhora amb el present’, el no estar-hi satisfet, es planteja tant en la teoria com en la praxi utòpiques de Bloch. I el concepte apareix per diversos llocs, abans de fer-se més explícit.”

Ni la història en si, ni la fantasia utòpica, ni el camí cap a una societat millor es poden concebre com a progrés lineal. – Bloch critica la idea del progrés continu (que és la idea del creixement capitalista). Anticipar és també recordar. Hi ha una obligació envers totes les esperances que s’han manifestat al llarg de la història i que no s’han realitzat, sigui perquè el moviments revolucionaris han sigut esclafats, sigui perquè els somnis de les classes subordinades han sigut avortats i oblidats. Cal guardar fidelitat a tot allò que no s’ha aconseguit, als desitjos no satisfets. Això vol dir ser de part dels perdedors de la història. Hi ha futur en el passat –tal com diu Bloch.

Bloch assenyala també la gran heterogeneïtat que hi ha en l’evolució dels processos històrics, tant en una societat com a nivell mundial. No és admissible veure la història com un tren del ferrocarril, la famosa locomotora de la història universal tirant endavant.

Hi ha prou amb mirar la gran diferència de carències dins d’un país. Encara més ens adonem si comparem el primer món i el tercer món. La “gana” es manifesta a nivell elemental com a fam, i a nivell més desenvolupat com a reivindicació del menjar sa o com a gana de formació i gana de llibertat.

Als anys cinquanta Bloch comença a fer servir el concepte del “multivers”: multivers de les cultures i dels processos històrics, dels processos del temps.

La història no és cap progrés cronològic sinó un succés multilíneal superposat, amb múltiples factors dinàmics. Això és una crítica important de visions mecàniques i unidimensionals de la història.

Però hi ha un altre aspecte de la no-contemporaneïtat: Les coses anteriors repercuteixen, no estan passades del tot, i anacronismes fins i tot poden tornar al present d’una manera perillosa. En aquesta observació es basa l’anàlisi de les causes del nacionalsocialisme a Alemanya, explicat a l’important llibre “Herència d’aquesta època” [Zúric, 1935].

A Alemanya havia fallat la revolució burgesa. En aquest sentit, Alemanya no era contemporània en relació amb els països veïns.

En canvi, a Alemanya hi havia el que Bloch anomena “la glacera del feudalisme expansionista” a l’est de l’Elba.

“També a la consciència hi existeixen a-contemporaneïtats: Somnis enquistats, potser recargolats, potser falses protestes contra el present. Però si no ens ho prenem seriosament, llavors poden ser utilitzats per la via contrarevolucionària i feixista. Amb això, Bloch intenta dir: No podeu ser solament en el present. Heu de fer-vos càrrec del passat que no ha esdevingut història, del que no ha reeixit però existeix, en les mentalitats, en els estats de la consciència, i ho heu d’unir amb la contemporaneïtat.”

Apèndix – material pel debat:

1. Recuperació del futur en el passat

Un exemple per la recuperació del futur en el passat constitueixen per a Beat Dietschy els moviments indígenes.

“La rellevància de la idea que la història inconclusa conté un potencial, una força revulsiva, un significat per al present, la vaig acabar de comprendre de debò quan vaig passar uns cinc anys als Andes, principalment al Perú, i em vaig endinsar sobretot en els moviments indígenes, de camperols que, malgrat més de 500 anys d’opressió, no han deixat mai de forjar els seus somnis d’alliberament.

En molts llocs es fa palpable que la memòria de l’opressió durant segles ha continuat activa, fent possible que la cultura de la resistència s’hagi mantingut. Molt viva entre els maputxes de Xile, per exemple, i al seu voltant guarden també la relació amb la mare terra, la ‘pachamama’.

Podem dir que això ha impedit en gran mesura que el pensament modern tecnòcrata hi ocupés terreny.”

2. La dialèctica de la globalització.

3. Ja no necessitem utopies:

Herbert Marcuse, en 1967 ja va advertir que per una banda el desenvolupament dels mitjans de producció permetria la construcció d’una societat justa i que per altra banda el mateix desenvolupament serviria per controlar la població que hagi perdut la voluntat de canviar la situació.

En realitat, la alternativa econòmica, política i humana ja no és cap utopia en el sentit de que no tinguis lloc a la realitat, sino és la “negació concreta de la realitat social” (Marcuse). Nosaltres només hauríem de fer aquesta feina de la negació concreta per tal de projectar una societat alternativa.

4. Concepte dinàmic de la realitat, sentit de potencialitat

Bloch parla de les “existències utòpiques en el món” (*Prinzip Hoffnung*, p. 4). Aparentment una paradoxa (u-topia significa sense lloc) que només es soluciona adoptant el concepte dinàmic de la realitat.

5. Qui pateix gana i condicions precaris és fàcilment manipulable. Qui té prou i és satisfet ja no es mou. Quin dilema!

6. Esperança: “optimisme militant”

7. La utopia ecològica:

Humanització de la naturalesa, naturalització de l’home. Una tècnica en “aliança” amb la naturalesa. Importància de la consciència utòpica en el moviments camperols i el socialisme ecològic.

8. Hans Jonas i el “Principi responsabilitat”

Hans Jonas contraposa el principi responsabilitat al principi esperança. Segons Jonas només el coneixement del potencial destructiu de la nostra tecnologia i economia amb les conseqüències desastroses pels recursos naturals hauria de ser raó suficient per actuar en contra. No hem de saber prèviament quin resultat tindrà aquesta actuació.

9. Una referència actual

Avui, el dia 27 de novembre arribem a saber que les famílies afectades pel desnonament que estan ocupant un bloc de pisos a Salt (Girona) demanen ser traslladades juntes a un edifici amb habitatges de suport social. Volen mantenir la infraestructura comunitari d’ajut mutu que els permet viure amb pocs recursos com ara rentadora i cotxe comú, repartició de feines com la cura del nens etc. – Un exemple com d’una experiència comuna de carències pot néixer un projecte social solidari (torna la idea de la comuna).

27 de novembre del 2013